

**REGISTRUM MAGDEBURSKÝCH ARCIBISKUPŮ ALBERTA
ZE ŠTERNBERKA A PETRA ŘEČENÉHO JELITO (1368–1372)****TOMÁŠ SOMER – EVA JANEČKOVÁ – JANA ENGELBRECHTOVÁ**

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci;

tomas.somer@upol.cz

Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Olomouci;

janeckova.eva@npu.cz

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci;

jana.engelbrechtova@upol.cz

ABSTRACT**The Cartulary of the Archbishops of Magdeburg Albert of Sternberg and Peter Jelito (1368–1372)**

The paper deals with the oldest surviving cartulary of the Archbishops of Magdeburg, Albert of Sternberg (in office 1368–1371), and Peter Jelito (in office 1372–1381), covering the period 1368–1372 [1377]. It is deposited in Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg under the signature Cop. No. 32. The cartulary is an extremely important source for the history of the Archbishopric of Magdeburg and the tenure of Albert of Sternberg, whose time in office is completely covered by this source. In total, it contains approximately 150 entries on 58 paper folios. In spite of its importance, the cartulary was never published in a single sourcebook. The paper first provides the physical description of the cartulary and deals with its composition. It then discusses the form of the entries and their relation to the original documents and other surviving official books. The core of the cartulary consists of almost complete copies of the issued documents, which can thus be reconstructed. The paper also deals with the way the archbishop's office functioned, but also addresses the linguistic form of the German records (which represent the majority of the entries). About half of the entries have already been printed in various regional German sourcebooks (mostly dating to the second half of the nineteenth century), which makes it difficult to work with this source. This paper provides a list of sourcebooks that include records from the cartulary. The cartulary will be soon accessible in its entirety in a printed sourcebook edited by authors of the paper and their colleagues from Palacký University Olomouc.

Keywords: Archbishopric of Magdeburg; cartulary; Middle Ages; Albert of Sternberg; Peter Jelito; sourcebook

Cílem tohoto příspěvku je seznámit čtenáře s poměrně důležitým, ale zatím jen málo využitým pramenem doby Karla IV. Jak název napovídá, jedná se o registrum (někdy též ne zcela správně označované za kopiář) dvou magdeburských arcibiskupů, Alberta ze Šternberka a Petra řečeného Jelito, z let 1368–1372 [1377] (obvykle bývá chybně uváděn časový rozsah 1369–1372).¹ Jedná se o registrum všeobecné, tedy takové, do něž bylo

¹ Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg [dále LaSA (Magdeburg)], sign. Cop. Nr. 32. Nejstarší záznam je datován 26. prosince 1368 (fol. 15r), pravidelně byly zápisy vkládány až do 1. lis-

zapisováno vše bez rozdílu.² Tato kancelářská pomůcka tedy poskytuje přehled o téměř všech listinách, které z kanceláře těchto arcibiskupů (pocházejících z českého království) vycházely. Jedná se zároveň o nejstarší dochované registrum magdeburských arcibiskupů. Význam tohoto pramene umocňuje i fakt, že pokrývá celou dobu působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku, které je tak možné velmi detailně prozkoumat. Částečně již bylo toto registrum pro tento účel použito v monografii o Albertovi ze Šternberka, nicméně vzhledem k celkovému zaměření monografie a časové náročnosti edičního přístupu registra jej nebylo možné celé beze zbytku „vytěžít“.³

Začněme však nejprve fyzickým popisem. Registrum je dnes uloženo v magdeburské pobočce Landesarchiv Sachsen-Anhalt pod signaturou Cop. Nr. 32 (ve starších edicích je uváděn pod starou signaturou XXXV) a titulem „*Copiale litterarum Alberti archiepiscopi Magdeburgensis (Briefkopiar Erzbischof Albrechts von Magdeburg)*“.⁴ Jedná se o papírovou knihu o 58 papírových foliích se složenou zadní pergamenovou předsádkou (o ní podrobněji níže); na začátku současné vazby se nachází mladší titulní list a obsah z téže doby (o čtyřech foliích), podle písma jistě výrazně mladší než zbytek registra (18. století?). V registru nalezneme i dva moderní vypůjční lístky (první obsahuje pět záznamů z let 1942–1965, druhý sedm položek s daty vypůjčení v rozmezí let 1972–1986). Celá kniha byla nafocena na mikrofilm, který byl v nedávné době digitalizován a je přístupný online.⁵ V době pořizování mikrofilmu (či v průběhu digitalizace) byla přeskočena folia 3v a 4r, která se však v registru evidentně nacházejí.⁶

Vazba registra je novodobá, zhotovená patrně v archivu snad na přelomu 19. a 20. století. Vcelku vzácně se však dochoval i originální pergamenový obal, který je dnes vevázan na konci knihy (fol. 59–60), tvoří tak vlastě zadní předsádku. Na přední straně tohoto přebalu (fol. 59r) nalézáme mnoho různých vrstev nápisů a kancelářských označení (včetně štítku „*Königliches Provinzialarchiv Magdeburg*“ s ručně dopsaným „*Domcapitel zu Magdeburg*“ a razítka s říšskou orlicí). Název původního titulu je značně setřelý, ale lze jej číst jako „*Primus litterarum archiepiscopi de Bo[hemia] [liber]*“.⁷ Složená zadní strana původního obalu (fol. 59v) obsahuje autentický (středověký) obsah registra rozdělený do dvou sloupců, který vznikl ve stejné době jako samotné registrum. I z toho je patrné, že původní obal nebyl vyztužen dřevěnou deskou (jednalo se o měkkou vazbu).

Podle platné archivní foliace se registrum skládá z 58 papírových folií (a vevázaného pergamenového obalu jako fol. 59 a 60). Kromě toho však obsahuje i starší foliace – vpra-

topadu 1372 (fol. 47v). Po tomto datu nalézáme pouze jediný mladší záznam, konkrétně z 1. července 1377 (fol. 47v–48r).

² Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 31997, s. 215.

³ David Papajík – Tomáš Somer, *Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.*, Praha 2021.

⁴ Též online: <http://recherche landesarchiv.sachsen-anhalt.de/Query/detail.aspx?ID=1189165> [cit. 2022-03-27].

⁵ Online: http://recherche landesarchiv.sachsen-anhalt.de/digital/Cop_Nr_32.xml [cit. 2022-03-28].

⁶ Informace z těchto folií využili např. Gottfried Wentz – Berent Schwineköper, *Das Erzbistum Magdeburg, I/1, Das Domstift St. Moritz in Magdeburg* (= *Germania Sacra. Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg, I*), Berlin – New York 1972, s. 324, 413.

⁷ Podle Stefan Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register der Erzbischöfe von Magdeburg, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 49, 2003, s. 25–82, zde s. 49.

vo dole římskými čísly, vpravo nahoře arabskými (ještě z období středověku).⁸ Novodobá archivní foliace začíná až na prázdném fol. 45r, protože až od něj se starší a nová foliace rozcházejí – starší foliace jej označuje (stejně jako předchozí folium) jako fol. 44r (podle staré foliace je tedy fol. 44r v registru dvakrát po sobě), proto dochází k posunu o jedno folio mezi starší a novou foliací. Papírové listy mají rozměr 29–29,5 cm na 22–22,5 cm.⁹ V arcibiskupské kanceláři docházelo jen k minimálním úpravám psacího materiálu. Řádky například nebyly rýsovány nikdy, patrně i proto, že na papíru je dobře zřetelná osnova, která řádky v podstatě nahrazuje. Výsledkem toho je, že množství řádků na jedné straně není pevně stanoveno a kolísá; obvykle se setkáváme s méně než 40 řádky na stránku, ojediněle až s 45. Jen v některých případech byl psací prostor ohraničen svislou linkou (pravidelně jen na prvních pěti foliích, poté jen sporadicky).

Původní řazení složek není kvůli novodobé převazbě zcela zřetelné. Podle S. Pätzolda lze řazení stanovit pravděpodobně takto: první septern, druhý oktern (fol. 15–30), následuje 11 folií (patrně kvintern rozšířený o list, fol. 31–41), poté ternio se dvěma složenými listy (fol. 42–49), poslední složku patrně tvoří kvatern s přidaným foliem 54 (fol. 50–58). V registru se na mnoha listech nachází celkem tři typy vodoznaků: gryf (fol. 10, 14, 20, 21, 23, 34, 35, 56–58), šavle a šavle na návrší.¹⁰ Registrum se dochovalo v úplnosti, žádné z folií se neztratilo. To dokládá fakt, že všechny záznamy jsou kompletní (nenalézáme žádný záznam bez konce či začátku), ale také staré foliace, které jsou bez přerušení a obě (horní i spodní) jsou shodné.

Jádro registra tvoří zhruba 150 záznamů reflektujících listiny vydané arcibiskupy (až na jedinou výjimku), což není u register magdeburských arcibiskupů úplně samozřejmé.¹¹ Hlavní část tohoto pramene tvoří záznamy o vydaných listinách (tedy jejich téměř úplné kopie). Ty je možné jen výjimečně konfrontovat s originály. Podařilo se dohledat zatím jen jediný kus, který se dochoval jak v registru, tak i jako originální pergamenová listina.¹² Minimálně pět dalších listin se dočkalo editace (vesměs ve druhé polovině 19. století), nicméně originály již není možné dohledat.¹³ Pokud srovnáme originály (či z originálních listin pořízené edice) se záznamy v registru, lze konstatovat

⁸ Podle S. Pätzolda je starší foliace římskými číslicemi novověká a arabskými číslicemi patrně z 15. století. Tamtéž, s. 51.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, s. 53.

¹¹ Tamtéž.

¹² Fol. 8r; LaSA (Magdeburg), sign. U 4c, Welsleben Nr. 2 (edice Libuše Spáčilové in: D. Papajík – T. Sommer, *Albert ze Šternberka*, s. 355–356).

¹³ Listina vydaná v Calbe (Saale) 2. ledna 1370 (fol. 23r) je obsahově identická s: *Pagus Neletici et Nudzi-ci, oder ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung* (...), ed. Johann Christoph von Dreyhaupt, Halle 1749–1750, s. 83, č. 35 (zde se liší vydavatel – v tomto případě kapitula, v registru arcibiskup). *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dále CDBr) I/10, ed. Adolph Friedrich Riedel, Berlin 1856, s. 13, č. 2 je edice menší části textu pergamenové listiny z 25. dubna 1370, která odpovídá záznamu na fol. 33r–34r (oba jinak identické dokumenty uvádí odlišné místo vydání, o dataci podrobněji na jiném místě). Listina vydaná v Magdeburku 15. dubna 1371 (fol. 35v–36v) byla celá editována podle originální listiny včetně překreslené pečeti v *Codex diplomaticus Brandenburgensis* V, ed. Philipp Wilhelm Gercken, Stendal 1775, s. 159–163, č. 99. Tři listiny, všechny vydané v Magdeburku 11. května 1371 (fol. 38v–39r), byly celé editovány patrně podle originálních listin v *Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg und ihrer Lande* IV, ed. Hans Sudendorf, Hannover 1864, s. 119–121, č. 165–167. V tomto případě se dochovala i obsahově identická listina druhé strany uzavřené smlouvy, Magnuse Brunšvického (tedy v registru avizovaný „reverz“) (č. 166).

následující: Záznamy v registru jsou obsahově identické a textově téměř shodné s vydanými listinami, jedná se tedy o (téměř) úplné kopie dokumentů. Oproti originálu dochází vesměs jen ke zkrácení intitulace a podobných repetitivních formulí. Konkrétně dochází téměř vždy k maximálnímu zestručnění protokolu, ve kterém bývá uvedena pouze zkrácená intitulace (např. „*Wir Albrecht etc.*“). Na zkrácenou intitolaci navazuje běžně taktéž maximálně zkrácená promulgace (např. „*bekennen etc.*“). Můžeme uvést konkrétní příklad: „*Wir, Albrecht, von Gots gnaden erczebischof des heyligen goczhus zců Magd[eburg], bekennen offenbar myt disem brive [...]*“ v originálu odpovídá následujícímu textu v registru: „*Wir, Albrecht etc., bekennen etc. [...]*“.¹⁴ Někdy záznamy obsahují i naraci, vždy ale v úplnosti dispozici. Koroborace bývá u německých kusů maximálně zkrácena (např. „*mit urkund etc.*“), u některých latinských kusů bývá zachována v celém rozsahu. Datace jsou v registru až na ojedinělé výjimky převáděny do latiny (byly-li v originálu německy). Záznamy také většinou neobsahují svědečné řady, v koroboraci latinských kusů se však často setkáváme se jménem pečetického probošta kapituly. Zvláště u německy psaných záznamů dochází k drobným odchylkám ve formě psaní některých slov (např. „*sullen*“/„*sullin*“; „*ire*“/„*ihre*“ atd.), spíše výjimečně dochází k vynechání nebo změně jednotlivých slov (bez vlivu na celkový význam). Podstatné však je, že záznamy v registru v podstatě umožňují rekonstruovat podobu originálních, dnes z velké většiny ztracených listin.

Kromě úplných opisů v registru nalézáme též specifické poznámky. Nejčastěji se jedná o informace o přijatých reverzech – tedy listinách, které arcibiskup přijal od vydavatelů, kteří byli zároveň příjemci obsahově identických listin vydaných arcibiskupem. Jinými slovy se jedná o případy, kdy arcibiskup uzavřel smlouvu s jinou osobou (či korporací), načež obě strany vydaly obsahově identické listiny zachycující tuto smlouvu a tyto listiny si vyměnily (tedy vydavatel listiny byl zároveň příjemcem obsahově identické listiny zhotovené druhou stranou). Tyto záznamy se nacházejí vždy hned za obsahově identickou listinou vydanou arcibiskupem. Příkladem budiž hned první záznam (fol. 1r) vydaný v Magdeburku 20. března 1369. Albert ze Šternberka udělil Hildebrandovi von Ovesvelt na Bartensleben jako léno hrad a panství Bartensleben.¹⁵ Pod záznamem nalezneme poznámku o přijaté listině druhé strany („*Nota consimilis reversaliter data est per predictum Hilbrandum pro se et suis heredibus et posuit etc. ad hoc fideiussores videlicet Henricum et Gunczelinum de Oberge*“).¹⁶ Shodou okolností se tato listina vydaná Hildebrandem dochovala jako jedna z mála i v originálu (zatím se podařilo dohledat pouze tři v originálu dochované „reverzy“).¹⁷

Specifický charakter mají záznamy o tzv. Leibgedinge. Jedná se o doživotní příjem pro vdovy, v tomto prostředí udílený z arcibiskupských lén (a proto oficiálně potvrzovaný arcibiskupem). Vzhledem k množství arcibiskupských leníků se jednalo o běžnou agendu, což odráží i silně zkrácenou podobu záznamů o těchto Leibgedinge v registru. Ty uvádí jméno ženy a jejího manžela, dále specifikují konkrétní příjem (jeho výši a odkud byl zajištěn) a poté následuje již jen datace. Podobně redukovanou struktu-

¹⁴ Fol. 8r; LaSA (Magdeburg), sign. U 4c, Welsleben Nr. 2 (edice Libuše Spáčilové in: D. Papajík – T. Sommer, *Albert ze Šternberka*, s. 355–356).

¹⁵ Fol. 1r.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ LaSA (Magdeburg), sign. U 1, IX Nr. 11b.

ru mohou mít i jiné právní akty (např. vyplacení odškodného Kunovi a Wibrechtovi z Meyndorfu, fol. 16v).

Ojedinělou anomálii představuje urbářový záznam pro panství Hadmersleben zapsaný ve dvou sloupcích na fol. 45v. Závěrečná folia 57v a 58r využívali písaři (či písař) k písařským (či stylistickým) cvičením, patrně k zahnání dlouhé chvíle. V registru nalezneme i větší množství volných folií.

Jednotlivé záznamy v registru většinou začínají latinsky psanou „hlavičkou“, která maximálně stručně zachycuje obsah záznamu. Jedná se tedy v podstatě o stručný záhlavní regest, který vykazuje ustálenou formu: Specifikace druhu dokumentu (např. „*litera*“), příjemce a jádro dispozice.¹⁸ Tyto stručné záhlavní registry byly v podstatě beze změn převzaty do původního obsahu registra (na zmiňovaném pergamenovém obalu) a sloužily pro snadnější orientaci kancelářského personálu. Nalézáme je u většiny záznamů, nicméně od doby arcibiskupa Petra mají stručnější charakter a od fol. 52 již zcela chybí.

Trochu záhadou zůstává uspořádání jednotlivých záznamů. To totiž není striktně chronologické a na první pohled působí poněkud chaoticky. Jen v některých případech lze doložit řazení záznamů do jakýchsi tematických skupin, v rámci nichž jsou záznamy řazeny víceméně chronologicky. Např. na fol. 9r–9v nalezneme pouze zápisy o potvrzení tzv. Leibgedinge manželkám arcibiskupských leníků, které na sebe navazují víceméně chronologicky s daty od 30. dubna 1369 do 10. února 1370; další následující záznam (na fol. 11r, týká se splacení dluhu) nese datum 1. května 1369. Zápisy i v rámci těchto klastrů pořizovalo více různých písařů. V celkovém rozložení registra však pozorujeme časový progres – tedy záznamy z jeho začátku jsou vždy starší než záznamy z jeho konce. Písaři patrně záznamy umisťovali tam, kde zrovna bylo volné místo, nikoliv pouze za poslední položku. Jedná se o přímý rukopis, text byl zapisován bez jakýchkoliv přípravných fází.¹⁹ Jediné striktní členění je na část Albertovu a část Petrovu. Začátek registra z období arcibiskupa Petra začíná na fol. 46r, na jehož horní části je tato informace explicitně uvedena („*Anno lxxii^o pro domino Petro Archiepiscopo, factum est registerum istud*“).

Nezodpovězené otázky zůstávají ohledně písařů, kteří záznamy tvořili. Zcela jistě není registerum psáno jednou rukou, ale nalézáme zde více různých písařů. Jejich přesný počet zatím není stanoven. Někteří z nich se ale podíleli na tvorbě většiny množství záznamů – jeden z nich používal specifickou písařskou značku (graficky připomínající .:.), podle níž jej lze jako jediného přesně identifikovat. Přestože známe jménem několik notářů Alberta ze Šternberka (v době působení v Magdeburku mezi ně můžeme počítat i jeho osobního notáře Jana), není zatím možné žádného z nich spojit se záznamy z registra.²⁰ Albertovi notáři se však na tvorbě těchto záznamů patrně podíleli jen okrajově; více se jistě angažoval kancelářský personál arcidiecéze.

To lze odvodit i na základě jedné zvláštnosti: registerum až na dvě výjimky neobsahuje bohemika. Pohled do itineráře Alberta ze Šternberka odhaluje, že po nástupu do svého úřadu (fyzicky od sklonku roku 1368) většinu času trávil ve své arcidiecézi a do Čech a na Moravu zavítal pouze dvakrát (v létě 1369 a v zimě 1370/1371).²¹ Listiny, které

¹⁸ Např.: „*Litera illorum de Oberge super castro Oveswelde*“, fol. 17r; „*Super castri Plauwe obligacione facta, Henningo de Steynforde et filio suo*“, fol. 33r.

¹⁹ S. Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register*, s. 59.

²⁰ D. Papajík – T. Somer, *Albert ze Šternberka*, s. 249.

²¹ Tamtéž, s. 349–350.

v této době vydával v Čechách a na Moravě se v registru nenachází.²² U zmiňovaných bohemik se v obou případech jedná o velmi stručné zápisy, které dokonce ani nevykazují jasnější listinnou formu (v obou případech zcela chybí intitulace). Jedná se konkrétně o zápis učiněný ve Veselí nad Moravou 18. listopadu 1370 a v Praze 18. března 1371 (viz příloha).²³ Zvláštní je i to, že se oba vyskytují na samostatných foliích, která tak zůstávají z větší části volná.

Registrum už ze své povahy představuje kancelářskou pomůcku, a tudíž má vypovídací hodnotu i o fungování kanceláře magdeburské arcidiecéze v dané době. Již jsme zmínili, že pro lepší orientaci obsahuje většina záznamů stručné záhlavní registry i to, že kniha byla již od svého dokončení vybavena obsahem. Vcelku běžně se setkáváme i s různými margináliemi. Nejčastěji s výrazy „*cassa*“, „*alterata*“, „*expiravit*“, „*mutata*“ či „*soluta*“. Výjimečně marginální poznámky prozrazují, že se k některým záznamům personál kanceláře vracel i po nějaké době. Například 8. ledna 1370 vydal magdeburský arcibiskup Albert ze Šternberka listinu ohledně zástavy městečka a panství Lauchstädt (fol. 24r–24v). Na fol. 24v pak nalezneme na okraji poznámku „*Alterata*“, ale též „*anno lxxii^o nos in Brandenburg in vigilia sancti Mathie* [21. září 1372, TS] *dominus noster Petrus archiepiscopus notificavit redemptionem huius castri domino episcopo Merseburgensi*“. Kancelářský personál se tedy k tomuto zápisu vrátil téměř po třech letech.

Dále mohou marginální poznámky výjimečně zpřesňovat datum vydání listiny, pokud to není uvedeno přímo v záznamu. Zajímavá je v tomto ohledu poznámka u záznamu na fol. 33r–34r. Jedná se o zástavu hradu Plaue (u města Brandenburg an der Havel), kde je v datační formuli uveden pouze rok („*Datum Magdeburg anno lxx^{mo}*“), na okraji je však doplněno, že se tak stalo okolo Velikonoc („*circa pascha fuit*“), které v roce 1370 připadaly na 14. dubna. Šťastnou shodou okolností se dochovala edice části textu podle originální (byť dnes již ztracené) listiny, kde je uvedeno datum 25. dubna 1370, což je skutečně doba kolem Velikonoc. Na druhou stranu však zaznamenává jiné místo vydání. V registru je uveden Magdeburg, v nedochovaném originále město Calbe (Saale). Obsahově jsou jinak obě verze identické.²⁴ V jednom případě nalézáme i marginální poznámku psanou výrazně pozdější rukou (fol. 36r), ve které jsou vypsána pro autora důležitá jména z textu.

Na několika místech slouží zápisy na okraji pro korektury (zejména doplnění) jednotlivých zápisů. Ty byly dodatečně upravovány i vyškrťováním textu či formou interlineárních vpisů, výjimečně nalézáme i zřejmé písařské chyby (opakování identického slova či slov po sobě, v jednom případě chybějící predikát). To nás vede k otázce, jaký vztah měly záznamy v registru k originálu, potažmo jak fungovala praxe vydávání listin. Vzhledem k relativně malému množství oprav i k jejich charakteru (jednalo se o drobnější úpravy) je zřejmé, že se v registru nesetkáváme s koncepty listin. Je však otázka, zda skutečně (nebo na jaký paleografický materiál) koncepty vznikaly a zda záznamy v registru reagovaly na již vydané listiny či naopak. Z hlediska kancelářské praxe může mít jistý význam i fakt, že některé listiny, které Albert ze Šternberka vydal v samém závěru svého magdeburského

²² Např. listina vydaná 4. března 1371 v Praze, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* X, ed. Vincenz Brandl, Brünn 1878, s. 129–130, č. 111.

²³ Fol. 34v–35r.

²⁴ CDBr I/10, s. 13, č. 2.

archiepiskopátu, v registru vůbec nenalézáme.²⁵ Na okraj lze zmínit, že ve středověku se archiv arcidiecéze (tedy patrně včetně registra) nalézal přímo magdeburské katedrále sv. Mořice a Kateřiny v trojdílné skříni.²⁶

Kancelářská praxe magdeburského arcibiskupství byla ve druhé polovině 14. století poměrně rozvinutá. O tom svědčí i fakt, že zmiňované registrum nepředstavuje jedinou přeživší úřední knihu z této doby. Dochovala se též lenní kniha, která registruje arcibiskupská léna.²⁷ Jedná se opět o nejstarší zachovanou lenní knihu magdeburského arcibiskupství, přestože jeden záznam uvádí, že tradice pořizovat tento druh dokumentů sahá minimálně do dob arcibiskupů Oty (1327–1361) a Dětricha z Portic (1361–1367).²⁸ Lenní kniha obsahuje celkem 138 papírových folií a větší část z nich (fol. 1–107) registruje aktivní léna doby Alberta ze Šternberka s poznámkami o lénech udělených jeho nástupcem Petrem.²⁹ Druhá část knihy (fol. 109–139) registruje léna arcibiskupa Albrechta IV. a na první nijak nenavazuje. Lenní kniha arcibiskupů Alberta ze Šternberka a Petra uvádí v podstatě jen jmenný výčet držitelů lén, kteří jsou rozděleni podle topografického a sociálního klíče (léna měšťanů menších měst arcibiskupství, vazalů a členů hradních posádek, šlechty, a nakonec měšťanů Halle). Jen zcela výjimečně lze nalézt informace o aktuálních změnách (typicky udělení tzv. Leibgedinge) s datem jejich provedení.

Na tomto místě nás pochopitelně primárně zajímá, jaký vztah má tato kniha k registru. Evidentně se jednalo o oddělené agendy, které se protínaly jen zcela výjimečně. Zatím se nám podařilo dohledat pouze jediný záznam, který se v nějaké formě objevuje jak v registru, tak i v lenní knize. Jedná se o položku s datem 18. října 1369 ohledně arcibiskupského léna Loburg. V registru nalezneme běžný, v německém jazyce psaný záznam, který v podstatě umožňuje rekonstruovat originální (dnes nedochovanou) listinu. Zápis v lenní knize (resp. v jejím konceptu) je psán celý latinsky a jen ve stručné formě (v podstatě v bodech).³⁰ V obou případech se také setkáváme s rozdílnými písaři.

Již výše bylo konstatováno, že záznamy v registru představují téměř úplné kopie originálních listin, čemuž odpovídá i použitý jazyk. Zde nalezneme většinou německé záznamy, v menší míře latinské. Nepřekvapí, že německé kusy byly vystavovány zejména pro šlechtice a měšťany, zatímco latinské směřovaly do církevního prostředí.

V případě němčiny se v záznamech projevuje, že různí písaři používali poněkud odlišné dialekty (proto i posuny při psaní některých slov v porovnání s originálními listinami). Jazyk německy psaných listin je ovlivněn jak dolnoněmeckou jazykovou oblastí, ve které listiny vznikaly, tak i postupným přejímáním hornoněmeckého jazyka na tomto

²⁵ Týká se to listin vydaných po 16. červnu 1371 (fol. 40v); neregistrována zůstala například poslední známá listina, kterou Albert ze Šternberka v Magdeburku vydal 22. srpna 1371, kterou známe z originálu, LaSA (Magdeburg), sign. U 1, XVIII Nr. 18; též v edici *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg* (dále UB Magdeburg) I, ed. Gustav Hertel, Halle 1892, s. 327, č. 512.

²⁶ S. Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register*, s. 56.

²⁷ LaSA (Magdeburg), sign. Cop. Nr. 34. Edičně zpřístupněno v *Die ältesten Lehnbücher der Magdeburgischen Erzbischöfe* (= *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete XVI*) (dále *Die ältesten Lehnbücher*), ed. Gustav Hertel, Halle 1883, kde jsou editovány i dvě mladší lenní knihy.

²⁸ *Die ältesten Lehnbücher*, 1883, s. IX.

²⁹ Stefan Pätzold, *Amtsbücher und andere Quellen zu Land und Herrschaft Erzbischof Alberts III. von Magdeburg (1368–1371)*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 485–501, zde s. 495.

³⁰ Fol. 7v; starší edice *Die ältesten Lehnbücher*, s. 357–358, č. 6 (z registra); zde na s. 88 příslušná pasáž v lenní knize; originál LaSA (Magdeburg), sign. Cop. Nr. 34, fol. 54r.

území, ke kterému docházelo již v 14. a 15. století.³¹ Charakteristickým dolnoněmeckým jazykovým rysem bylo chybějící druhé hláskové posouvání. S ohledem k němu je možné listiny rozdělit do dvou skupin. Zatímco v některých listinách tento rys stále ještě výrazněji vystupuje (např. „*helfen*“, „*dat*“, „*utwendich*“, „*openliken*“), jsou tyto formy v jiných textech již plně nahrazeny hornoněmeckými formami („*helfen*“, „*das*“, „*uzwendig*“, „*offenlichen*“). Na základě jazykového rozboru dalších jevů lze dojít k závěru, že se v textech nachází výrazné množství východostředoněmeckých rysů. Jedná se například o pozvednutí samohlásky *o* v přízvučných (např. „*sullen*“) či *e* v nepřízvučných slabikách (např. „*allir*“, „*odir*“, „*gotishuse*“), psaní středohornoněmecké dvojhlásky *ie* jako *i* (např. „*dinste*“, „*dybe*“, „*brive*“, „*liben*“) nebo lenizaci, kdy se místo kombinací *lt* a *nt* užívá varianta *ld* a *nd* (např. „*behalden*“, „*under*“).³²

Použitá latina odpovídá tehdejším normám pro listiny v církevní sféře. Jedná se o poměrně formální jazyk, jak jej známe z jiných soudobých listin v západní a střední Evropě. Ortografie je jednotná, běžně je zde místo klasické latinské dvojhlásky *-ae* užívána koncovka *-e*, jak to bylo obvyklé po celý středověk až do 16. století, kdy humanisté obnovili klasický pravopis. Poměrně důsledně je také psáno *-c-* ve skupinách „*ti*“ před samohláskou („*eciam*“, „*racionem*“, „*obligacione*“). Latinské texty listin vykazují typické zvyklosti tehdejší doby, jako opakování pojmů pomocí synonym, dlouhé věty při hojném používání konstrukcí s přechodníky a příčestími. Písaři používali běžné ligatury, zejména pro tituly, zájmena a koncovky.

Přestože se jedná o mimořádně důležitý pramen k dějinám (nejen) magdeburské arcidiecéze v poměrně kritické době, nedočkal se úplného edičního zpracování. Přitom nelze tvrdit, že by se jednalo o pramen neznámý či zcela nevyužitý. Zhruba polovina záznamů je nějakým způsobem edičně zpřístupněna, a to zejména v edicích spíše lokálního významu – například v diplomatári měst Magdeburk či Halle či v diplomatári pro oblast Anhaltska.³³ Kromě toho jsou dílčí záznamy rozesety po dalších diplomatáriích (např. pro Braniborsko či Sasko), ale jednotliviny nalézáme například i v edici nejstarších magdeburských lenních knih či v samostatných časopiseckých studiích.³⁴ Nutno zdůraznit, že zdaleka ne všechny editované kusy jsou zveřejněny in extenso; často jsou publikovány jen klíčové části textu či formou regestu. Je nabitelné, že značně kolísá i úroveň edičního zpracování, což souvisí i s faktem, že většina zmiňovaných edic pochází z druhé poloviny 19. století. Z této škály je kriticky a moderním způsobem koncipován vlastně jen první díl třetího svazku diplomataře města Halle (vydaný v roce 1954, podle výpůjčního listku

³¹ Timothy Sodmann, *Die Verdrängung des Mittelniederdeutschen als Schreib- und Druckersprache Norddeutschlands*, in: Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (edd.), *Sprachgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2. Teilband. Berlin – New York 2000, s. 1505–1512, zde s. 1505.

³² Pro více příkladů přítomných jazykových rysů, které vychází z analýzy tří listin vážících se k působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku viz Libuše Spáčilová, *Stručný jazykový rozbor listin* (Příloha 4), in: T. Somer – D. Papajík, *Albert ze Šternberka*, s. 361–363.

³³ *Urkundenbuch der Stadt Halle ihrer Stifter und Klöster* (dále UB Halle) III/1, ed. Arthur Bierbach, Halle (Saale) 1954; UB Magdeburg I; *Codex diplomaticus Anhaltinus* IV, ed. Otto von Heinemann, Dessau 1879.

³⁴ Kromě výše uváděných braniborských diplomatárů např. *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* II/9 (*Urkundenbuch der Stadt Leipzig*), ed. Carl Friedrich von Posern-Klett, Leipzig 1870; *Die ältesten Lehnbücher*; Johannes Bauermann, *Vom westfälischen Besitz des Erzstifts Magdeburg, Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg* (= *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde des Herzogtums und Erzstifts Magdeburg*) 65, 1930, s. 73–90 (zde příloha č. 2, s. 89–90).

zpracovával Arthur Bierbach registrum již v průběhu roku 1942).³⁵ Některé needitované záznamy byly též využity pro zpracování příslušného svazku *Germania Sacra* (což je dílo encyklopedického charakteru).³⁶

Registrum dlouhou dobu unikalo pozornosti domácích badatelů, ale ani v Německu se netěší výraznějšímu zájmu. Více pozornosti mu před zhruba 20 lety věnoval prakticky pouze Stefan Pätzold a to v souvislosti s ostatními úředními knihami magdeburské arcidiecéze.³⁷ Potenciál tohoto pramene je přitom značný. Jak bylo zmíněno na začátku studie, registrum pokrývá celou dobu působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku, které je díky tomu možné vcelku detailně sledovat. Díky registru bylo možné sestavit i velmi detailní itinerář Alberta v tomto období. Pro srovnání, zhruba tři roky, které v tomto úřadu strávil, tvoří prakticky třetinu všech položek v Albertově itineráři.³⁸ Registrum také umožňuje poměrně přesně stanovit, kolik původně vydaných listin se dochovalo (nižší jednotky procent), byť tyto závěry mají platnost jen pro danou instituci ve velmi úzce ohraničeném čase. Umožňují též lépe pochopit kancelářskou praxi a podobně.

Pro zpřístupnění tohoto pramene je nezbytné jeho ediční zpracování, které se v současné době připravuje na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V řešitelském týmu jsou zastoupeni jak historikové (Tomáš Somer, Markéta Poskočilová), tak i lingvisté (Eva Janečková z katedry germanistiky a Jana Engelbrechtová jako expertka na středověkou latinu z katedry historie). Vzhledem k možnostem (časovým i finančním) bude výstupem zjednodušená edice v tom smyslu, že při její tvorbě cíleně upouštíme od vyčerpávajícího kritického aparátu, ale soustředíme se primárně na samotný text registra. V textu u každého záznamu uvádíme, zda (případně kde) byl editován a zda existuje (či existoval) i originální dokument, v samotné edici však poukazujeme jen na významnější odlišnosti (v případě více různých předloh). Literatura uváděná k jednotlivým záznamům je také pouze výběrová a neklade si za cíl podchytit vše, co k danému tématu bylo publikováno. Výstup vyjde jako „klasická“ papírová edice, ambicí však je (ve spolupráci s kolegy z jiných institucí) v budoucnosti připravit i digitální edici registra.

³⁵ UB Halle III/1.

³⁶ G. Wentz – B. Schwineköper, *Das Erzbistum Magdeburg*, I/1.

³⁷ Zejména S. Pätzold, Die ältesten Lehnbücher und Register, zde zejm. s. 49–62; Týž, Amtsbücher und andere Quellen. Registrum využil též v dalších pracích: Týž, Zur weltlichen Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jahrhundert, *Archiv für Diplomatik* 47/48, 2001/2002, s. 343–377; Týž, Schriftlichkeit und Herrschaftspraxis. Zur Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jh., *Sachsen und Anhalt* 24, 2002/2003, s. 153–187.

³⁸ D. Papajík – T. Somer, *Albert ze Šternberka*, s. 341–353.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Nevydané:

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 34.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 1, IX Nr. 11b.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 1, XVIII Nr. 18.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 4c, Welsleben Nr. 2.

Vydané:

Codex diplomaticus Anhaltinus IV, ed. Otto von HEINEMANN, Dessau 1879.

Codex diplomaticus Brandenburgensis I/10, ed. Adolph Friedrich RIEDEL, Berlin 1856.

Codex diplomaticus Brandenburgensis V, ed. Philipp Wilhelm GERCKEN, Stendal 1775.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae X, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1878.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/9 (*Urkundenbuch der Stadt Leipzig*), ed. Carl Friedrich von POSERN-KLETT, Leipzig 1870.

Die ältesten Lehnbücher der Magdeburgischen Erzbischöfe (= *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete* XVI), ed. Gustav HERTEL, Halle 1883.

Pagus Neletici et Nudzici, oder ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung (...), ed. Johann Christoph VON DREYHAUPT, Halle 1749–1750.

Urkundenbuch der Stadt Halle ihrer Stifter und Klöster III/1, ed. Arthur BIERBACH, Halle (Saale) 1954.

Urkundenbuch der Stadt Magdeburg I, ed. Gustav HERTEL, Halle 1892.

Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg und ihrer Lande IV, ed. Hans SUDENDORF, Hannover 1864.

Online:

http://recherche.landesarchiv.sachsen-anhalt.de/digital/Cop__Nr_32.xml [cit. 2022-03-28] (digitalizovaný mikrofilm registra Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32).

<http://recherche.landesarchiv.sachsen-anhalt.de/Query/detail.aspx?ID=1189165> [cit. 2022-03-27] (odkaz na archivní položku Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32).

Literatura

Johannes BAUERMANN, Vom westfälischen Besitz des Erzstifts Magdeburg, *Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg* (= *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde des Herzogtums und Erzstifts Magdeburg*) 65, 1930, s. 73–90.

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha³ 1997.

David PAPAJÍK – Tomáš SOMER, *Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.*, Praha 2021.

Stefan PÄTZOLD, Amtsbücher und andere Quellen zu Land und Herrschaft Erzbischof Alberts III. von Magdeburg (1368–1371), *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 485–501.

Stefan PÄTZOLD, Die ältesten Lehnbücher und Register der Erzbischöfe von Magdeburg, *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 49, 2003, s. 25–82.

Stefan PÄTZOLD, Schriftlichkeit und Herrschaftspraxis. Zur Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jh., *Sachsen und Anhalt* 24, 2002/2003, s. 153–187.

Stefan PÄTZOLD, Zur weltlichen Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jahrhundert, *Archiv für Diplomatik* 47/48, 2001/2002, s. 343–377.

Timothy SODMANN, Die Verdrängung des Mittelniederdeutschen als Schreib- und Druckersprache Norddeutschlands, in: Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (edd.), *Sprachgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2. Teilband. Berlin – New York 2000, s. 1505–1512.

Gottfried WENTZ – Berent SCHWINEKÖPER, *Das Erzbistum Magdeburg, I/1, Das Domstift St. Moritz in Magdeburg* (= *Germania Sacra. Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg, I*), Berlin – New York 1972.

Příloha: Edice bohemikálních záznamů

Fol. 34v

Záznam o finanční operaci mezi Arklebem, komorníkem [a kaplanem] Alberta ze Šternberka, Václavem a Slavkem a Albertem ze Šternberka ohledně 1302 kop [grošů].

Veselí nad Moravou, 18. listopadu 1370

Lit.: D. PAPAJÍK – T. SOMER, Albert ze Šternberka, s. 248–249.

Anno domini millesimo CCC^o septuagesimo in octava sancti Martini que fuit feria secunda in Wessel in stuba minori domini, dominus Arclebus, canonicus Olomucensis, magister camere, habuit rationem cum reverendissimo in Christo patre domino Alberto archiepiscopo Magdeburgensi, in qua manserunt apud idem dominum Arclebum pecunie, quas reposuit dominus Wenceslaus et dominus Slawa, videlicet mille trecente sexagene et due sexagene. Item eciam.

In margine: cassa

PP

Fol. 35r

Privilegium pro pražského kupce Henslina Friberga ohleně 62 kop a 7 grošů.

Praha, 18. března 1371

Privilegium Henzlini Friberg[io] civi institori Pragensi super LXII sexagenas VII grossos in proximo beati Galli festo omnino persolvendo. Datum Prage, anno LXXI° die XVIII Marcii.

AŽ